Annie van de atlas, Annie van de monitoring

Annemarie van Diepenbeek

Op de RAVON-dag 2010 ontving Annie Zuiderwijk de Lendersprijs. Het is de vijfde keer dat deze prijs, bestaande uit een sculptuur van een boomkikker en een oorkonde, is uitgereikt. Annie ontving de prijs vanwege de waardering voor haar grote bijdrage aan de herpetologie en haar persoonlijke inzet bij de totstandkoming van de landelijke databanken, meetnetten en atlassen voor reptielen en amfibieën. Zij heeft daarbij jarenlang met veel bezieling honderden vrijwilligers en professionals geïnstrueerd en gemotiveerd om een betrouwbare monitoring uit te voeren. Met haar grote betrokkenheid bij al haar activiteiten heeft zij mede de basis gelegd voor een succesvol RAVON en de bestudering en bescherming van de inheemse reptielen en amfibieën.

Annie tijdens de uitreiking op de RAVONdag 2010 (Foto: Arthur de Bruijn)

Verrast?
Zeker. Hoewel, achteraf besef ik dat er iets niet klopte in de smoes waarmee ik naar de RAVON-dag gelokt werd. Maar toevallig wilde ik na een paar jaar niet te zijn gegaan, wel weer eens te gaan. Had ik het vermoed, dan had ik wel iets leukers aangetrokken! Of ik het verdiend heb? Ik heb het grote geluk gehad altijd te kunnen doen wat ik het liefst deed: buiten zijn, onderzoek doen in het veld.

Studie biologie te Amsterdam. Was er een speciale aanleiding of oorzaak om voor de kruipende dieren te kiezen?
Het was toeval, wel zocht ik naar iets wat zich buiten afspeelde. Ik kwam terecht bij een werkgroep van biologiestudenten die streed voor behoud van 'Natuurlijk Waterland'. Die groep inventariseerde planten- en diersoorten en onderzocht het belang van dat gebied voor die soorten. Het onderdeel amfibieën was nog vacant. Ik concentreerde me op het Ilperveld, ten noorden van Amsterdam, dat bestaat uit veenweiden, slootjes en rietland, en maakte daarbij tochten in naburig Waterland. Dick Hillenius was begeleider. Met een simpel KNNV-gidsje determineerde ik mijn eerste vondst: een bruine kikker.

Dick Hillenius, begeleider/docent UvA, herpetoloog en later wetenschappelijk hoofdmedewerker bij het Zoölogisch Museum in Amsterdam. Wat was zijn invloed op jouw keuze en carrière?
Eigenlijk kwam ik toevallig bij hem terecht. Ik had al een paar keer lezingen en open colleges van hem gevolgd. Hij had zijn werkvertrekken in Artis, het was een inspirerende man. Ik ging aan de slag in het Ilperveld, op de fiets erheen en met een geleend roeibootje met buitenboordmotor voer ik rond. Een visser die 's nachts fuiken zette, liet me de padden zien die hij uit zijn fuiken gehaald had. Dat soort spontane en natuurlijke gebeurtenissen maakten het zo leuk, zo hoorde je van alles over soorten die er leefden. In de lente, als ze net

uit hun winterslaapplaats kwamen, hoorde ik de rugstreeppadden. Een aantal weken later hoorde ik ze vanuit mijn roeibootje op heel andere plekken. Zo realiseerde ik me dat ze zich over behoorlijke afstanden verplaatsten.
Na een maand kwam Dick Hillenius eens kijken. Eerder had hij me een Engels boek van Savage over de bruine kikker gegeven waarin onder andere stond dat de keuze van de eiafzetlocaties te maken had met de omgevingstemperatuur. Dit bracht me op het idee andere temperatuurgerelateerde zaken uit te zoeken, zoals de temperatuur binnenin de eiklomp in relatie tot de omgevingstemperatuur. Ik merkte dat de bruine kikkers eieren afzetten in ondieptes van weilanden en dat de gewone pad daarvoor de rietsloten gebruikte. Groene kikkers vond ik in de mooi begroeide sloten en de kleine watersalamander maar op één bepaalde plek, elke soort had duidelijk haar eigen niche. Ik probeerde die puzzelstukjes in elkaar te passen. Dick was verrast over wat ik hierin op eigen initiatief gevonden had. Ik ben praktisch en kan goed organiseren en hij vroeg me hem te assisteren bij de praktische begeleiding van studenten, iets wat hemzelf niet zo lag. Later heb ik die manier van werken voortgezet met mijn eigen studenten. Wat als bijvak begon, werd hoofdvak. In Ambleteuse, aan de Franse kanaalkust, was er een huis gehuurd voor studenten. Hier heb ik een jaar vol overgave en met plezier gewerkt aan het voorkomen van amfibieën in West-Europa.
's Winters werkte ik als docent op een middelbare school, 's zomers deed ik onderzoek in het veld. Een aantal jaren heb ik daarvan geleefd, ook na het afstuderen. Vanaf 1975 had ik het assistentschap bij Dick Hillenius voor één dag per week. Later heb ik nog een jaar gewerkt in het kader van de TAP-regeling (Tijdelijke Arbeids Plaats).

Je naam is sterk geassocieerd met de Atlas van de Nederlandse Herpetofauna uit 1986, die je samen met Wim Bergmans schreef. Lange tijd de enige en veel gebruikte atlas, maar zijn eervolle plaats in de geschiedenis is inmiddels: de 'eerste' atlas. Hoe kwam deze tot stand?

Annie Zuiderwijk: "Ik heb het grote geluk gehad altijd te kunnen doen wat ik het liefst deed: buiten zijn, onderzoek doen in het veld". (Foto: Annemarie van Diepenbeek)

In 1944 was de HGD (Herpetogeografische Dienst), een werkgroep van Terrariumvereniging Lacerta, opgericht door Van Wijk, een tandarts die dit werk als vrijwilliger deed. Hij zette een kaartsysteem op, met voorgedrukt retouradres, waarop mensen hun waarnemingen konden insturen. Tweejaarlijks werden de gegevens als verslag vermeld in het blad Lacerta. Hij, en de heer Van de Bund, die dat in de jaren vijftig van hem overnam, hadden veel gevoel voor biogeografie. Vanaf 1972 was Wim Bergmans, een jaargenoot en vriend van me (inmiddels vierde) archiefbeheerder. Hij vroeg me mee te werken aan het onderzoek voor het 'Vijfde Herpetogeografisch Verslag'. Er kwam projectfinanciering vanuit het Prins Bernhard Cultuur Fonds (PBCF); een jaarsalaris voor 1 persoon gedurende 2 jaar, vanaf 1981. We namen ieder een halve baan over die periode, en kwamen tijdelijk op de loonlijst van Natuurmonumenten.
Als geografische aanduiding werd aanvankelijk met gemeentegrenzen gewerkt. Wim Bergmans had het hele kaartbestand (zo'n 5000 kaartjes) al omgezet naar uurhokken. Er bestond toen nog geen inventarisatieatlas. We gingen het veld in met ANWB-kaarten 1: 200.000 waarop we met potlood lijnen tekenden om atlasblokken van 5x5 km te krijgen. Dankzij de financiering van het PBCF konden we een autootje aanschaffen en daarmee toerden we het hele land door, twee seizoenen lang. Voor de gewone soorten stopten we bij slootjes die we toevallig passeerden. We begonnen in Groningen en kampeerden 3-4 dagen en vrijdags werkten we de gegevens uit. 's Avonds zochten we een cafeetje op om de waarnemingen te registreren en soortteksten te schrijven. De contacten met beheerders van natuurgebieden leverden ook veel informatie op. Zo kwamen de typische habitats, geologische en fysiologische eigenschappen en ecologische eisen per soort in beeld en vormden zich de voorlopige verspreidingskaarten.

In de herinneringen is een belangrijk deel van de naam van de atlas wat vervaagd, maar toch was die heel wezenlijk: namelijk de achtervoeging: ...en hun bedreiging'.
Doel van de HGD was niet alleen het vastleggen van gegevens over verspreiding en ecologie van reptielen en amfibieën, maar ook om de overheden te attenderen op de bedreigingen die allerlei planologische ingrepen als ruilverkavelingen, landbouwmechanisering, ontgrondingen en wegenaanleg vormden voor de herpetofauna. In het hoofdstuk Discussie hebben we dat aan de orde gesteld. De tabel hierover kreeg aanvankelijk weinig aandacht, maar werd later wel veel gebruikt. Wim Bergmans, ook betrokken bij het beschermingswerk van de IUCN, stond er op deze bedreigingen en de gevolgen per soort in de atlas te verwerken. Het vormde de basis voor een eerste officieuze Rode Lijst voor amfibieën en reptielen.
Na het gereedkomen van de atlas was ik weer op zoek naar een betaalde job, dat was in de tijd dat zuidelijk Flevoland werd ingericht. Ik zag de rugstreeppad en de ringslang dit nieuwe land koloniseren. Door de opgedane kennis over habitateisen en ecologie ten tijde van het maken van de atlas was hierdoor die verspreiding goed te verklaren. Pas later werden andere technieken zoals electroforese (het zichtbaar maken en vergelijken van eiwitten) en DNA-analyse bereikbaar, waarmee determinatie en verwantschap aangetoond kan worden en dan snap je ook hoe kleine verschillen tussen populaties verstoord worden door het verplaatsen van dieren. We konden dit nu naar studenten uitdragen. In alle provincies hebben we lezingen gehouden en zo ook waarnemingen verzameld, waarmee we ook bij de opzet van de monitoring zijn doorgegaan. De atlas vormde een goede basis hiervoor.

Voordat je werkte aan die atlas had je diverse veldstudies gedaan. In Frankrijk bestudeerde je het naast elkaar, dan wel geïsoleerd van elkaar voorkomen van soorten die in de laatste ijstijd of al langer van elkaar gescheiden waren geraakt. Kun je iets vertellen over je waarnemingen met betrekking tot interspecifieke acties en relaties?

In Midden-Frankrijk is een brede zone waar bepaalde soorten samen voorkomen. Soorten als de kamsalamander en de kleine watersalamander 'overwinterden' tijdens de laatste IJstijd in de oostelijke en zuidelijke Balkan en konden na de IJstijd boven de Alpen langs terugkeren naar West-Europa. Andere soorten trokken zich in Spanje en Zuid-Frankrijk terug, zoals de vinpoot- en de marmersalamander. Die biogeografische patronen zijn fascinerend, ze geven aan waarom soorten op bepaalde plekken zitten. In Midden-Frankrijk onderzocht ik gebieden van 60 bij 40 km op het al of niet samen voorkomen van deze soorten en hoe deze zich ten opzichte van elkaar gedragen. De verspreidingsarealen tonen abrupte, vaak fysiologisch bepaalde, grenzen, maar ook geleidelijke, waarbij soorten soms een grote overlap hebben. Door te zoeken naar habitatvoorkeuren en onderlinge concurrentie komen er patronen uit. Zo zie je bij de kleine watersalamander in Frankrijk een

In een gebied in Frankrijk waar beide soorten naast elkaar voorkomen bestudeerde Annie Zuiderwijk het balts- en territoriumgedrag van kam- en marmersalamander. (Foto: Pieter van Breugel & Annemarie van Diepenbeek)

ander gedrag en voorkomen dan in Nederland. Een soort midden in zijn areaal is niet kieskeurig, maar wordt naar de grenzen toe steeds kritischer, dan tref je haar alleen nog in optimale habitats. Zo vind je de kleine watersalamander in Frankrijk alleen in prachtige, optimale poeltjes en in Nederland op allerlei plaatsen. Bij de vinpootsalamander is dat juist andersom. Daar waar kamsalamander (IJstijd: Balkan) en marmersalamander (IJstijd: Spanje) elkaar tegenkomen, kunnen ze hybridiseren. De bruine kikker, een noordelijke soort, vind je in Midden-Frankrijk op grotere hoogten, terwijl de springkikker, een zuidelijke soort op die plaatsen alleen in lage gebieden voorkomt. Als uitlopende saus op een pudding, zie je vanuit het hoger gelegen Massif Central dat de bruine kikker zijn thermofiele evenknie terugdringt naar omliggende gebieden (Zuiderwijk, 1980).

Terug naar een recenter verleden. Na de atlas schreef je met anderen over de verspreidingspatronen van slangen en hagedissen in de jaren tachtig. Naast analyses van waarnemingen werden daarin suggesties gegeven om versnipperde gebieden met elkaar te verbinden, een nieuwe dimensie in het beschermingswerk.
De aanwijzing van de Ecologische Hoofdstructuur was een belangrijke mijlpaal. Op basis hiervan gaf Rijkswaterstaat me een opdracht voor een studie naar de betekenis van wegbermen voor reptielen.
De kaart van de EHS (Ecologische Hoofdstructuur) toonde 80% overlap met goede gebieden voor reptielen: hier moest ik wat mee doen! Ik schreef een onderzoeksvoorstel waarbij reptielen als indicator gebruikt werden voor succes van deze natuurlijke infrastructuur.
Het leidde tot een opdracht van het ministerie van LNV voor twee jaar en twee artikelen over isolement en verbindingsmogelijkheden. In het artikel Nieuw Land voor de Ringslang (Zuiderwijk & Smit, 1991) toonden Gerard Smit en ik aan hoe belangrijk de IJsselmeerpolders zijn voor de verbinding tussen Friesland en de Veluwe. Het stuk is veel gebruikt en geciteerd.

(Foto: Rob Westbroek)

(Foto: Ingo Janssen)

Zo kwam van 't een 't ander. Hoe ging de monitoring van reptielen, een paar jaar later gevolgd door die van de amfibieën, van start?
Vlinders en vogels werden al gemonitoord. Tegelijk werd van bepaalde soorten ook de achteruitgang geconstateerd, zoals van de muurhagedis, en de eerste herintroducties vonden plaats.
Wegen als de A2 vormden enorme barrières door het land. Men werd zich ervan bewust dat monitoring een voorwaarde was voor kennis van verspreiding en aantalsontwikkeling. Een brand in de Noord-Hollandse duinen, waarbij een populatie zandhagedissen het loodje legde, was de directe aanleiding. Uitzet van nieuwe dieren, gekweekt door vrijwilligers van Lacerta, werd overwogen. Ze vroegen me te

Annie en haar team bij de zelfgemaakte zandsculptuur tijdens een personeelsuitje van RAVON in 2006 (Foto: Jelger Herder)

bemiddelen bij het Ministerie van LNV om toestemming te krijgen. Ik stelde voor om eerst uit te zoeken hoe de zandhagedis in het duingebied ervoor stond, monitoren dus! En dat werkte. Veel Lacerta-leden accepteerden een traject, en alle duinbeherende instanties deden mee. Samen met duinbiologen en Gertjan Martens, die de excursies gaf, en met Bas van Leeuwen die bij LNV werkte, maakten we het boek "De Duinhagedis voor de toekomt behouden". Zo werd de zandhagedis als eerste reptiel gemonitoord. Later volgde de ringslang, in en rond Amsterdam en in Friesland en de Veluwe.
Dit alles gebeurde onbetaald, gekeken werd of monitoring überhaupt kòn. Dat bleek. De zandhagedis was een streng beschermde soort en de ringslang leende zich ideaal om relaties vast te leggen met de EHS. Jelle Hofstra was de man van het eerste uur in Friesland, op de Veluwe was dat Ronald de Boer en in de Zuid-Hollandse duinen Conn Barrett. Dit alles gebeurde nog onder de Lacerta-vlag. De meeste projecten, en zeker de monitoring, heb ik met samen met Gerard Smit opgezet. Wij vulden elkaar heel goed aan.

Aanvankelijk stonden RAVON en de HGD onwennig tegenover elkaar. Omdat we voor de monitoring nadrukkelijk met vrijwilligers aan de slag gingen en omdat we voor grote projecten afhankelijk waren van overheidssubsidie was het belangrijk dat ook meer samenwerking gezocht werd tussen Lacerta en RAVON, die gezien werden als producten van de toen bestaande Amsterdamse en Nijmeegse school. Van lieverlee verliep de samenwerking steeds beter en tegenwoordig zijn monitoring- en verspreidingsonderzoek binnen RAVON volledig geïntegreerd.
Na het verschijnen van de atlas zijn de onderzoeksprojecten voor amfibieën en reptielen pas goed op gang gekomen. De aanwijzing van EHS verruimde de mogelijkheden voor financiering. Bij monitoring kon ik mijn aandacht meer richten op de reptielen, waaraan ik het liefst onderzoek doe.

Je bent sinds 2008 met pensioen. Kun je het goed hebben dat anderen zich nu met 'jouw' werk bezighouden?
Ik had het niet gedacht, maar het bevalt heel goed. Door de Ziekte van Lyme die ik jaren terug heb opgelopen, heb ik ook niet zo veel energie. Maar het werk mis ik niet. Dingen veranderen nu eenmaal, ik heb afstand genomen en bemoei me er niet meer mee. En ik heb alle vertrouwen in Ingo Janssen en Edo Goverse, die het werk voortzetten. Het is ook heerlijk om vrij te zijn, hier en daar wat vrijwilligerswerk, tijd voor andere dingen te hebben, zoals de cursus fotografie die ik onlangs gedaan heb: prima de luxe! En wat zo leuk is: dit jaar ga ik weer veldonderzoek doen in Ambleteuse in Frankrijk, het eerste gebied dat ik als student in het buitenland leerde kennen. Na 37 jaar terug naar mijn oude onderwerp: de relatie tussen ontwikkeling van de landhabitat en het voorkomen van amfibieën. We weten dat er in die tijd ongeveer 40% van de poelen verdwenen is. Samen met Pim Arntzen en een student ga ik nu kijken hoe het nu daar met verspreiding

en voorkomen van de amfibieën gesteld is. Ik ben heel nieuwsgierig, dat is een enorme drijfveer en het vergemakkelijkt het afscheid. We wonen daar tijdelijk in Gîtes. Zelfs mijn twee poezen gaan mee! De cirkel is rond.

Nog een boodschap?
Plezier in je werk is de beste drijfveer die er is. Maar enthousiasme werkt alleen als je er zelf in gelooft, dat geldt ook voor de politiek. Wat me zorgen baart: dat de jongere generatie te weinig tijd heeft voor veldwerk. Dat onderzoek en monitoring als iets ouderwets gezien worden, de politiek er niet meer in gelooft en daarom de financiering voor de EHS vervalt. Dat opbouw niet gevolgd wordt door onderhoud, iets wat misschien wel moeilijker is dan de opbouw zelf. Heb je Bleker gehoord? Ze zullen het werk van jaren toch niet in elkaar laten klappen?

Summary

Interview with Annie Zuiderwijk

At the annual meeting of members of RAVON in November 2010, Annie Zuiderwijk received the Lenders Award for her commitment to the science of herpetology, and for the stimulating role she has played in herpetological research in the Netherlands. This applies especially to the early stages of the project to set up a monitoring network for reptiles and amphibians. Together with Wim Bergmans, she wrote the first herpetological atlas for the Netherlands (1986), emphasising the correlation between the declining trends of several species and urban and agricultural land use. In the interview, she describes her field research on the distribution patterns of amphibians in Western Europe. The Lenders Award was established in 2006, to honour those who have distinguished themselves in their efforts to protect native amphibians, reptiles and fish. It is named after Ton and Rob Lenders, two brothers who had an important role in the study and protection of these species in the Netherlands.

Voordragen kandidaten Lendersprijs 2011

Ieder jaar selecteert een jury, bestaande uit drie mensen (anno 2011 Hero Prins, Henk Strijbosch en Tiny Arts), uit alle voorgedragen kandidaten die voldoen aan de criteria, een kandidaat die in aanmerking komt voor het ontvangen van de Lendersprijs tijdens de RAVONdag.

Criteria om in aanmerking te komen voor de prijs zijn:

- er moet een daadwerkelijke bijdrage geleverd worden aan de bescherming van reptielen, amfibieën en/of vissen;
- de verdiensten van de persoon moeten een uitstraling hebben, zowel in de eigen kring als naar buiten toe;
- de geleverde prestatie moet gedurende langere tijd zijn geleverd en kwalitatief goed zijn en de verworven kennis moet actief worden uitgedragen.

De prijs kan aan een persoon, maar ook aan een organisatie worden uitgereikt.

Wilt u een kandidaat nomineren dan kunt u dit doen voor 15 oktober 2011 door een email te sturen aan Hero.prins@casema.nl of hmstrijbosch@xmsnet.nl. Vermeld duidelijk de naam van uw kandidaat en motiveer uw keuze. Houd het vertrouwelijk, dus breng uw kandidaat niet op de hoogte van uw voordracht!

Literatuur

Arntzen, J.W. & A. Zuiderwijk, 1987. Obituary Dick Hillenius (29 May 1927- 4 May 1987). SEH-News 1987: 305-306.

Bergmans, W. & A. Zuiderwijk, 1986. Atlas van de Nederlandse Amfibieën en Reptielen en hun Bedreiging. Vijfde Herpetogeografisch Verslag. Koninklijke Natuurhistorische Vereniging, Hoogwoud & Nederlandse Vereniging voor Herpetologie en Terrariumkunde 'Lacerta'. 177 p.

Schoorl, J. & A. Zuiderwijk, 1981. Ecological Isolation in *Triturus cristatus* and *Triturus marmoratus* (Amphibia: Salamandridae). Amphibia-Reptilia 3/4: 235-252.

Smit, G. & A. Zuiderwijk, 1991. Nieuw Land voor de Ringslang. De Levende Natuur 92(6): 212-222.

Smit, G.F.J. & A. Zuiderwijk, 1994 (3e druk 2003). Handleiding voor Monitoring van Reptielen in Nederland. RAVON Werkgroep Monitoring, Amsterdam. 46 p.

Zuiderwijk, A., 1980. Amphibian Distribution Patterns in Western Europe. Bijdragen tot de Dierkunde, 50(1): 52-72.

Zuiderwijk, 1986. Competition, Coexistence and Climatic Conditions: Influence on the Distribution of the Warty Newt, *Triturus cristatus*, in Western Europe. Studies in Herpetology: 679-684. Roček, Z. (ed.), Praag.

Zuiderwijk, A., 1990. Sexual strategies in the newts *Triturus cristatus* and *Triturus marmoratus*. Bijdragen tot de Dierkunde 60(1): 51-64.

Zuiderwijk, A. & M. Sparreboom, 1986. Territorial behaviour in Crested Newt *Triturus cristatus* and Marbled Newt *T. marmoratus* (Amphibia, Urodela). Bijdragen tot de Dierkunde, 56(2): 205-213.

Annemarie van Diepenbeek
(RAVON)
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
a.v.diepenbeek@ravon.nl